

MIHAI UȚĂ: TEORIA ȘTIINȚEI ÎN FILOSOFIA LUI AUGUSTE COMTE (1928)

Ana BAZAC¹

ana_bazac@hotmail.com

ABSTRACT. It is about an analysis of Auguste Comte's philosophy of science and knowledge, made by a Romanian philosopher in 1928. It was a singular endeavour in the Romanian spiritualist atmosphere of the time and, at the same time, interesting because it pointed out the origin and continuity of a relativistic approach in Comte. However, the criticism made by the Romanian author teaches us that sometimes the old philosophical intuitions are more valuable than their interpretations in the key of scientism.

KEYWORDS: Auguste Comte, positivism, philosophy-science relationships.

De fapt, teza de doctorat principală a lui Mihai Uță (1902–1964) se intitulează *La théorie du savoir...*, deci și el și, desigur, filosoful cercetat abordează „știința” în două sensuri: cel de *cunoaștere* și *cunoștință* (cât de cât precisă, dar în orice caz generală, înglobantă, doar în acest sens relevantă) și cel de știință propriu-zisă. Volumul recenzat aici se ocupă de elemente de filosofia științei în măsura în care ele îi sunt necesare autorului pentru a contura teoria cunoașterii ca *epistemologie* a lui Comte.

Într-adevăr, creatorul de doctrină² Auguste Comte (1798–1857) a fost marcat de importanța științei în societate și pentru omul modern și și-a construit filosofia pornind exclusiv de la cunoașterea științifică, și nu de la problemele cunoașterii în general. De asemenea, cercetarea metodelor științifice a fost ceea ce i-a permis să sugereze și o perspectivă ontologică – asupra fenomenelor obiective, ca rezultate

¹ Prof. univ. dr., Universitatea Politehnica din București; Comitetul Român pentru Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii al Academiei Române.

² Este *pozitivismul* – perspectivă în sens strict legată de epistemologie – ce constă în validarea cunoștințelor exclusiv în urma experienței științifice și a analizei logice și matematice a datelor, și nu prin autoritate și speculații.

ale relațiilor stabilite în cunoașterea lor științifică – asupra căreia nu a insistat dar care se dovedește surprinzător de actuală. Oricum, focalizarea pe metodele științei a generat filosofia unitară a sistemului științelor – în care corolarul este cunoașterea societății –, a evoluției umanității în funcție de rolul și ponderea științei, și a interdependenței dintre preocupările teoretice și științifice și practică.

Mihai Uță a mai scris despre pozitivism – *Legea celor trei stări în filosofia lui Auguste Comte* (1928, 212 p., tot în franceză, tot la Alcan), *Criza teoriei cunoașterii* (260 p., tot în franceză, la Alcan), *Auguste Comte și estetica* (1929, 90 p.), „Pozitivismul francez”, în *Istoria filosofiei moderne de la Kant la evoluționismul englez. Omagiu profesorului Ion Petrovici*, vol. II (1938), manuscrisul publicat abia în 2010 *Originile filosofiei pozitive*, 154 p. – ca și despre știință (*Descartes, metafizica și știința*, 1930, 155 p.). Și, dacă am specula, am spune că alegerea sa de a studia în Franța și de a se focaliza asupra pozitivismului denotă o înclinație spre spiritul universalist despre care Blaga, în *Spațiul mioritic*, spunea că ar fi emers, modelator, din țara latină, ca și, în același timp, o aplecare asupra unei metode de gândire/unei filosofii care a avut cea mai mare influență asupra civilizației moderne și asupra secolului al XIX-lea în mod special. Într-adevăr, și deși știm că substituția reciprocă și succesiunea preponderențelor unor tipare și faze de filosofie au avut loc în istorie și determinate de logica însăși a dialogului și incompletitudinii inerente a discursului filosofic, ele au fost și reacții care au rezonat mai mult sau mai puțin în întregul proces civilizator al omului.

Nu este întâmplător că preocuparea sistematică și avântul științelor și al descoperirilor tehnice – toate dând caracteristici noi și unice ale existenței europene odată cu secolele XIII și XIV – au avut loc și datorită unei abordări noi a relației dintre om și lume: în locul contemplării niciodată finalizate deoarece gânditorii rămăneau închiși în cercul conceptelor socotite axiome și articulări

Foto – Mihai Uță: *Teoria științei în filosofia lui Auguste Comte* (1928), traducere din limba franceză și ediție de Adrian Michiduță, Editura Aius, Craiova, 2012, 249 p. (copertă)

doar ale ultimelor întrebări, o analiză a resorturilor ontice și logice pornind de la fapte, adică de la fenomene probate prin activitatea omului. Ce este experiența altceva decât activitatea conștientizată de reflectare asupra fenomenelor? Ce este cunoașterea științifică altceva decât probarea supozițiilor, deci punerea lucrurilor în relații controlate, deci, încă o dată, manifestarea și considerarea *activității* umane drept izvor – nenatural, având *telos*-ul ei conștientizat – al puterii unice a omului? Activitate înseamnă conștiință, dar și implicare în fenomene: acestea nu mai sunt simple fațete ale haos-ului, ci manifestări ale „legii”, ale ordinii pe care doar omul poate să o conceapă.

Pozitivismul nu a fost, astfel, decât conturarea unitară și coerentă a tendințelor de realism și de „scientism” – de control al cunoașterii – manifestate deja în refuzul „idolilor” (Francis Bacon) și în raționalismul „clasicismului” (Descartes).

Ca urmare, pozitivismul lui Comte a avut dubla funcție de a fi certificat, reflectându-le, schimbările și fierberea din preocupările științifice din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea și, în același timp, de a legitima filosofic făgașul științific al acestuia din urmă. În acest sens, pozitivismul a fost purtător de optimism: dacă științele se ocupă de fenomene determinate, filosofia dă științei „generalitatea care îi lipsește”³; dacă științele se ocupă cu metodele lor specifice de obiectele cercetate, filosofia este aceea care fundamentează și aceste metode și raporturile din sfera cunoașterii ca atare.

În sfârșit, pozitivismul trebuie înțeles în contextul epocii sale: ca reacție la spiritualismul romantic ce doar se ștepea atunci, și nu în Franța, dar care a sugerat ceea ce a devenit un clișeu de atunci încoace, o interpretare simplistă și reduționistă, caricaturală aproape, a pozitivismului.

Meritul incontestabil al lui Mihai Uță este de a fi anulat această interpretare simplistă. Înainte de toate, el a arătat că pozitivismul este un curent de gândire, deci ceva mai mult decât teoria lui Comte. De aceea, Mihai Uță a analizat în volumul de față originile filosofiei pozitivistice: în teoria științei la d'Alembert și perspectiva sociologică a lui Saint-Simon, dar și filiațiile acestora în întreaga dezvoltare a modernității. Apoi, el a ordonat și sintetizat concepția lui Comte, relevând nu doar că spiritul științific a fost asumat de către acesta

³ Mihai Uță, *Teoria științei în filosofia lui Auguste Comte* (1928), traducere din franceză și ediție de Adrian Michiduță, Craiova, Aius, 2012, p. 230.

ca spirit *critic* – poziție ce a aparținut doar corifeilor momentului – ci și că elementele structurale ale teoriei sale au avut puternice și statornice influențe. Chiar dacă au fost infirmate în unele aspecte concrete: a rămas „spiritul științific, pozitiv”.

Sigur că – așa cum a subliniat prefațatorul cărții din 1928 și totodată conducător de doctorat, Edmond Goblot (1858–1935), epistemolog respectabil și al cărui volum de referință *La barrière et le niveau. Étude sociologique sur la bourgeoisie française moderne*, 1925, își datorează valabilitatea persistentă tocmai instrumentelor epistemologice dezvoltate – există obiecții întemeiate față de o parte sau alta a teoriei lui Comte. Dar dacă, de exemplu, clasificarea sa a științelor poate fi înțeleasă ca o imagine istorică, deci inerent determinată de stadiul de atunci al cercetărilor științifice ca atare (neluând în seamă și identitatea obiectului științelor diferite, și nu doar diferențierea potrivit aspectelor diferite ale obiectului; sau modul diferit dar complementar al științelor (înrudite) de a trece de la particular la general), funcția filosofiei „de a unifica și organiza știința” este, cu toate că la fel de istorică, mai greu de acceptat.

O asemenea funcție se datorează, spunea Goblot, spiritului cumva nedemocratic al lui Comte care admira ordinea și ierarhia (de aceea a preluat el ideea clasificării științelor de la d'Alembert); or „știința nu are nevoie să fie unificată, nici organizată; ea se organizează și se unifică singură sau, mai degrabă, este prin ea însăși organizare și unitate. Toate adevărurile se acordă între ele pentru simplul motiv că sunt adevărate”⁴. În această optică, spunem noi, epistemologia este doar o interpretare a științelor potrivit unor concepte și probleme, nu o interferență în științe. Faptul că acestea ajung să cerceteze aspecte relevate de epistemologie, ca și faptul că niveluri mereu mai profunde de cercetare științifică ajung să „conveargă” cu filosofia (concret, cu ontologia), să se preocupe, adică, de „forme ultime ale materiei” etc., să își preia reciproc concepte și reprezentări, nu constituie interferențe și nici vreo „superioritate” a filosofiei. Și științele și filosofia sunt necesare, fiecare în alt sens. Dar, deși progresul filosofiei a dus și la separarea unor domenii ale sale în ceea ce s-ar putea numi discipline științifice (Goblot spunea „științe filosofice”⁵), filosofia nu se dizolvă: căci există mereu ceva mai mult

⁴ Edmond Goblot, „Prefață”, în *idem*, p. 28.

⁵ *Ibidem*, p. 29. El considera că „problemele metafizice înseși care, transpuse în termeni metafizici, nu au sens și sunt niște *pseudo-probleme*, corespund unor probleme foarte reale care, transpuse în termeni inteligibili, aparțin vreunei științe pozitive, psihologie, logică sau alta”.

– și încă netranspozabil⁶ în termeni științifici ne-echivoci, relate din complexe de relații măsurabile, verificate prin falsifiere, catalogabile – care și „este” și trebuie spus. Tocmai acest „mereu mai mult” – care este și obiectiv și subiectiv – implică și o multiplicare fără sfârșit a interpretărilor semnificative pentru umanitate și originale (deci nu vorbim defel, și nu le echivalăm defel nici cu „eseurile” „lăutărești” persiflate de Noica⁷ și nici cu șirurile de *copy-paste* și parafraze menite să dea bani birocrăției academice⁸ și poză intelectuală unor ajunși⁹) și, în același timp, asumarea că *nu există* „Problema fundamentală a filosofiei”: sunt multe probleme „fundamentale”.

Dincolo de acest aspect, analiza lui Mihai Uță este singulară, și nu doar în spațiul românesc, deoarece a atras atenția asupra vechimii și continuității unor idei ce ni se par legate doar de modernitatea noastră târzie, îmbibată de știința inaugurată de relativitatea lui Einstein. Astfel Comte a descris fenomenul natural – obiectiv – ca pe o „multitudine virtuală de relații dată într-o unitate actuală”¹⁰. Dar asta înseamnă că relațiile, fiind cercetate (științific, deci generând certitudini probate și valabile în universul paradigmatic asumat de către oamenii de știință) din multe unghiuri de vedere și cu ajutorul unor concepte diferite, permit cunoașterea unei lumi pluraliste: permit cunoaștința, spune tânărul aspirant la titlul de doctor în filozofie, că „lumea este pluralistă”¹¹.

Această idee a filosofului pozitivist îl determină pe Mihai Uță să observe: „Comte ocupă o poziție intermediară între concepția ontologică, pe de o parte, și concepția psihologică a realității pe de altă parte”¹². De ce este importantă această observație? Deoarece arată și capacitatea autorului de a sesiza că separările între filosofii și etichetările lor sunt istorice și inerent tributare perspectivei tradiționale fragmentare de a gândi, dar și problema ca atare a cercetării

⁶ Oare nu asta înseamnă că filosofia a fost la începutul științelor? Și nu doar istoric, ci și în principiu?

⁷ Constantin Noica, *Despre lăutărism*, București, Humanitas, 2007, p. 33. Dar vezi oarecum și „foiletoanele” lui Hermann Hesse, *Jocul cu mărgelile de sticlă* (1943), București, Editura pentru Literatură Universală, 1969, pp. 15–17.

⁸ Ana Bazac, „Despre modelul universitarului”, în (Romulus Brâncoveanu editor), *Structura universității – structura cunoașterii*, București, Editura Universității din București, 2008, pp. 133–145.

⁹ Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, Cugetarea, Georgescu-Delafras, 1942, p. 115.

¹⁰ Mihai Uță, *Teoria științei în filosofia lui Auguste Comte*, p. 125.

¹¹ *Ibidem*, p. 126.

¹² *Ibidem*.

filosofice, înclinată, condiționat istoric, fie într-o parte fie în alta, dar care este nesatisfăcătoare numai dacă rămânem cumva închiși pe poziția unei singure părți, oricare ar fi aceasta.

Comte a pus între paranteze¹³ perspectiva – să o numim astăzi – fenomenologică de a ajunge la obiect cercetând intenția de cunoaștere și focalizarea subiectului asupra lucrurilor, adică înțelegerea acestora ca aspecte relevate de grupuri de percepții, și nu de obiecte empirice. Această perspectivă a fost socotită drept „psihologică” de către Comte, și, cum în acea perioadă psihologia înlătura imaginea socială complexă asupra omului, Comte i-a luat statutul de știință. Dar demonstrarea fenomenelor psihologice în funcție de funcțiile organice și de caracterul colectiv, transpersonal și social al cunoașterii, deci a faptului că fără cercetarea sociologică a lucrurilor, nu le putem înțelege științific, și că filosofia însăși este – în bună măsură, și chiar dacă e asumat de către filosofi sau nu, am spune noi astăzi, căci Auguste Comte a insistat doar pe – cercetare ce include istoricitatea și condiționarea socială a conceptelor și articulațiilor lor, toate acestea îl așează pe gânditorul francez mai degrabă între personalitățile creatoare originale decât între cele care, pur și simplu, au îngroșat anumite aspecte trecându-le cu vederea pe celelalte.

Analiza lui Mihai Uță este deosebit de clară și frumoasă, nicidecum o înșiruire de citate, ci o relevare a raționalității ideilor lui Comte în contextul epocii acestuia. Analiza este critică, inclusiv prin metoda comparativă: de exemplu, prezentarea concepției critice a lui Herbert Spencer (1820–1903) despre clasificarea științelor de către Auguste Comte l-a ajutat pe Mihai Uță să arate că principiul ontologic (și metodologic, totodată) care i-a fundamentat lui Comte tabloul științelor era inexact, ținând, am spune noi, de imaginea antică naivă a corespondenței dintre *kosmos* și *logos*-ul uman: „concordanța dintre dezvoltarea rațiunii și a ordinii ontologice a lucrurilor este o ipoteză... noțiunile de diviziune și de succedare în speciile cunoașterilor¹⁴ nu au nicio realitate actuală, nu sunt decât simple ficțiuni științifice”¹⁵. Ideea, subliniată de Spencer în 1854 (*On the Genesis of Science*), înseamnă că ordinea este un concept al cercetătorilor și că, în funcție de modul de a înțelege ordinea are loc și clasificarea cunoștințelor. (De aceea, Spencer a clasat științele „după dependența lor logică”¹⁶).

¹³ Căci, de fapt, este vorba mereu de „punerea între paranteze”.

¹⁴ Traducerea (Mihaela Baba) este defectuoasă în unele locuri: aici este vorba, evident, de *cunoștințe* științifice, adică de științele diferite.

¹⁵ Mihai Uță, *ibidem*, p. 143.

¹⁶ *Ibidem*, p. 144.

Dar oare premisa lui Comte este absolut fantezistă? Adică nu există în natură niciun proces de creștere de la simplu la complex și de la individual/particular la general, deci proces care „determină” cunoștințele noastre despre fenomene? Desigur că există, iar Mihai Uță, deși nu a pus astfel întrebările, a relevat că, în fond, cele două puncte de vedere – a „constructivismului”, spunem noi, lui Spencer¹⁷ și a determinismului natural al cunoștințelor științifice (de *ordine* și de *principiu*) – nu sunt decât două versante în tratarea problemei, deci trebuie luate împreună: sunt doar contrarii, nu și contradictorii. Iar „ordinea preexistentă în natură” – pe care omul de știință doar o descoperă, cum considera Comte¹⁸ – este chestionată și astăzi, observăm noi, prin preocupările cele mai serioase pentru *demonstrarea științifică* a ordinii de integrare a lucrurilor în Tot. Adică există preocupări pentru reducerea legilor fizicii: exact așa cum Auguste Comte în 1830 considera trei legi fundamentale. Care, a subliniat Mihai Uță pentru a proba că filosoful francez nu a fost defel unilateral, „trebuie să fie privite ca simple rezultate ale analizei”¹⁹.

Este deosebit de interesantă urmărirea de către cititor a modului cum s-a dezvoltat în concepția politehnistului Auguste Comte ideea de *progres*, adusă de modernitate și glorificată în secolul al XVIII-lea. Progresul a fost relevat de către Comte atât la nivelul natural obiectiv, cât și la cel al cunoașterii. Iar aici, deși achiziții noi de cunoștințe și o reflecție mai aplicată asupra metodelor au avut loc în toate științele, cele biologice și sociologice au fost pentru filosoful francez purtătoarele unui nou calitativ. Mihai Uță a arătat că Auguste Comte a beneficiat de tendințele de sistematizare și teoretizare din biologie de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. După cum, tocmai perspectiva sa pozitivistă – ce a anulat principiul cauzelor finale și l-a înlocuit cu acela al „condițiilor de existență”²⁰ – a influențat dezvoltarea ulterioară a biologiei în Franța (Société de Biologie de France, 1848 etc.)²¹.

În ceea ce privește sociologia, ea a fost, pe de o parte, integrată de către Comte în filosofie în virtutea a două fapte – că fenomenele

¹⁷ Care a propus drept principiu de clasificare a științelor, mersul lor „de la abstract la concret”, *ibidem*. Dar nu este acest principiu constructivist, relevat glorios de către Hegel?

¹⁸ *ibidem*, p. 145.

¹⁹ Auguste Comte, *Cours de philosophie positive*, tome premier, Paris, Rouen frères, libraires-éditeurs, 1930, p. 306, citat de Mihai Uță la p. 153.

²⁰ Mihai Uță, *ibidem*, p. 173.

²¹ Vezi nota de subsol 302 (pp. 173–174) a lui Mihai Uță.

se dezvoltă (de la cele anorganice etc. la cele umane care sunt individuale și superioare, colective) iar sociologia studiază fenomenele colective; și că societatea însăși merge spre înfăptuirea unor idealuri înalte pe care le-a descoperit – și, pe de altă parte, filosofia însăși a fost socotită drept sociologie: adică drept înțelegere a legilor dezvoltării ce culminează cu cele ale omului.

Importanța lui Auguste Comte pentru nașterea și constituirea sociologiei *ca știință* este deja cunoscută. Mihai Uță a analizat teoria socială a lui Comte – legea celor trei stări, mai ales – dar a făcut-o în cadrul obiectivului urmărit de el aici. Aspectele sociologice a urmat să le cerceteze separat.

Dar concluziile sale, după trecerea în revistă a întregii construcții a lui Comte, au evidențiat că filosofia mai trebuia definită, acum, când științele tindeau să ocupe spațiul cunoașterii.

Mihai Uță nu a încheiat în perspectiva largă în care și-a desfășurat cercetarea. El a criticat concepția despre filosofie a lui Comte cu următoarele argumente legate de cele două funcții ale filosofiei la gânditorul francez: întâi, funcția de „coordonare a cunoștințelor pozitive într-o doctrină omogenă”²², și a doua, funcția de a fi „sinteza generalităților științifice”²³.

În legătură cu prima funcție, Mihai Uță a socotit că numai „știința este cea care menține...ordinea în propria sa casă...ea devine din ce în ce mai inteligibilă și mai riguroasă cu propriile ei forțe”²⁴. Este, desigur, și concepția lui Goblot, amintit mai sus: adică este concepția *scientistă* care consideră că numai metodele inductive științifice ar fi suficiente pentru a cunoaște. Or, nu este așa. Reflecțiile de ordonare a cunoștințelor științifice – căci știința nu este ordonată, cum credea Mihai Uță²⁵, ci, dimpotrivă „anarhică”²⁶ – fac parte din *elementul de filosofie care este intern chiar științelor în dezvoltarea lor istorică*. Tocmai criza din fiecare știință generează schimbarea paradigmelor nu ca o „mutație” spontană și lipsită de preocupare din partea cercetătorilor, ci numai în urma unor analize critice și integrative, dincolo de valabilitatea, sau nu, izolată a fenomenelor științifice. Rolul „ordonator” al filosofiei nu constă într-o impunere

²² Mihai Uță, *ibidem*, p. 236. Din păcate, traducerea păcătuiește în multe locuri (aici era, din nou, „coordonarea cunoașterilor...”, subl. mea, AB).

²³ *Ibidem*, p. 237.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ „Știința, în ea însăși, nu e anarhică”, *ibidem*.

²⁶ Paul Feyerabend, *Against Method* (1975), Third edition, London, New York, Verso, 1993, pp. 9–10, 12–13, 14.

scolastică normativă, ci tocmai în analiza *epistemologică*: a semnificațiilor, a condiționărilor exterioare simplelor condiții ale experiențelor, a instrumentelor dincolo de eficacitatea lor practică particulară, a teoriilor științifice, a imaginilor despre aceste teorii în și în afara lumii științei propriu-zise și a consecințelor acestora în și în afara cunoașterii. Dar nu corespund aceste obiecții ale mele la critica lui Uță asupra concepției lui Comte tocmai cu punctul de vedere al acestuia din urmă? Oare ar fi putut francezul să-și imagineze *formarea istorică a științelor* – un aspect extrem de important și original în gândirea lui Comte, premisă a întregii epistemologii ulterioare – fără să includă în această evoluție reflecția filosofică?

Referitor la a doua funcție, Mihai Uță a spus că filosofia nu poate să fie o sinteză a generalităților științifice deoarece știința se schimbă mereu și nu e încheiată, deci filosofia nu are o bază stabilă²⁷ și nu poate fi o sinteză. Sigur, este clar că filosofia nu poate fi o sinteză. Dar ea nu trebuie „să aibă o bază stabilă”, deoarece ea însăși este dinamică, auto-reflexivă și auto-critică. Iar interpretarea științei nu implică ea și o anumită privire sintetică? (Fără a fi, desigur, un catalog de teorii și concepte științifice). Pare, deci, că Mihai Uță a preluat mai degrabă „spiritul pozitivist” (de la care se reclama și conducătorul său de doctorat), dar asta înseamnă că pozitivismul a fost preluat și/mai degrabă în imaginea sa vulgarizată, decât „comtismul”, complexitatea și finețea observațiilor lui Auguste Comte care se cereau, și se mai cer, integrate într-o istorie a teoriei cunoașterii.

Critica mea de mai sus nu vrea să sugereze deloc că întreprinderea lui Mihai Uță – și celelalte întreprinderi ale sale legate de filosoful francez – ar fi fost lipsită de merite analitice și, deci, de rost. Nici pe departe. Mihai Uță a fost printre foarte puținii care au pus epistemologia românească a timpului în relație directă cu spiritul științific, și probabil singurul care a vorbit la noi despre pozitivism. Ceea ce nu-i puțin lucru. Dominantă în epocă era ideea subordonării științei față de filosofie (spiritualistă) și religie. Iar consecințele acestei dominații au fost separarea științei de societate, considerarea ei în instrumentalitatea sa, resimțită inerent selectiv. Din acest punct de vedere, se poate spune că nu a existat în filosofia românească de atunci vreo dezbatere epistemologică. Mănușa aruncată de Mihai Uță nu a fost ridicată. Dar asta înseamnă că nici dezbaterile filosofice nu au ajuns la profunzimea care să zdruncine societatea, beneficiarul lor ultim.

²⁷ Mihai Uță, *ibidem*, p. 237.